

AQRAR SAHƏDƏ İNTENSİVLƏŞMƏNİN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİNİN HESABLANMASI MƏSƏLƏLƏRİ

F.A. ƏLİYEV, dissertant
Az.ETKİ və Tİ

İntensivləşmə ilə əlaqədar tədbirlərin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün həmin tədbirləri adətən yeni və daha məhsuldar texnikanın tətbiqi və təşkilati tədbirlər kimi iki qrupa bölürlər. Belə təsnifat sözü gedən intensivləşmə tədbirlərinin alqoritmik və informasiya spesifikasiyasından irəli gəlir. Özünə məxsusluqların kifayət dərəcədə nəzərə alınması isə, demək olar ki, bütün hallarda tədqiqat obyektlərinin fəaliyyətinin real rejimdə öyrənilməsinə tələb edir.

İntensivləşmə istiqamətli hər hansı layihənin iqtisadi səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi layihəqabağı mərhələdə və ya reallaşmadan sonra həyata keçirilə bilər. Texniki-iqtisadi əsaslandırmanın iqtisadi fəallığın keyfiyyəti üçün oynadığı həlledici rolu nəzərə alaraq, başa düşmək çətin deyildir ki, aqrar istehsalın intensivləşməsinin qabaqcadan qiymətləndirilməsi məsələləri daha çox diqqət cəlb edir. Başqa sözlə, vəsait qoyuluşunun gözlənilən səmərəsini bilmədən, riskləri nəzərə almadan ciddi layihələrin maliyyələşdiriləcəyinə ümid etmək sadəlövlükdür.

Mövcud ədəbiyyatda aqrar bölmədə yeni texnika və texnologiyadan istifadənin iqtisadi səmərəliliyinin hesablanması ardıcılığında bəzi fərqlər olsa da, ümumi sxem kimi aşağıda deyilənləri qəbul etmək olar.

- yeni texnika və texnologiyanın xarakteristikası, təminatı və istismar şəraitinin müəyyənləşdirilməsi;

- baza və yeni texnikanın (texnologiyanın) parametrlərinin müqayisəsi şəraitinin qiymətləndirilməsi;

Təbii ki, baza variantı kimi əvvəllər fəaliyyət göstərmiş və fəaliyyətdə olan texnika və texnologiyalar qəbul edilir. Həmin texnika və texnologiyalar tətbiqi nəzərdə tutulanlarla cəmi funksional təyinatlı və anoloji şəraitdə istismar edilmə imkanına malik olmalıdırlar.

Müqayisə predmeti kimi qəbul edilən texniki vəsaitlər və texnologiyalar xarakteristikaya malik olmalıdır.

Aparılmış tədqiqatlar tutuşdurmanın aşağıdakı problemlər üzrə həyata keçirilməsinin məqsədəuyğunluğunu aşkar etmişdir:

- hazır məhsulun əldə edilməsi müddəti və çeşidi;
- baza və yeni texnologiyanın təşkilati təminatları;
- maşınların keyfiyyət parametrləri;
- məhsulların keyfiyyət parametrləri;
- dəyər göstəricilərinin müəyyən edilməsi üsulları;
- ayırma normaları;
- enerji sərfi normativləri;
- tarif dərəcələri;
- satış qiymətləri;
- işin həcmi.

Bir məsələni xüsusi qeyd etməyə ehtiyac vardır.

Baza variantı və yeni tətbiq ediləcək texnologiyaların təşkilati təminatı müqayisə üçün əlverişli olmaqda (informasiya, hesablama və ya metodiki baxımdan) texniki vəsaitlərin istismar şərtləri tütükdürülə bilər.

Variantların müqayisəsi məhsul buraxılışının hər bir vahidinə düşən xərclərin strukturunu nəzərə almağa tələb edə bilər. Bu halda kənd təsərrüfatının intensivləşməsinə məhsul istehsalının həcminə və səmərəliliyinə təsiri xüsusi olaraq araşdırılmalıdır.

Maddi istehsalın bir çox sahələrində məhsulun keyfiyyətindəki dəyişikliklər ayrıca təhlil edilir. Bunun üçün kifayət qədər informasiya və hesablama imkanları da vardır. Belə ki, sənayedə intensivləşmənin məhsulun keyfiyyəti və çeşidinə təsiri aşkar təzahür edir. Kənd təsərrüfatında isə vəziyyət bir qədər fərqlidir.

Məsələ ondadır ki, aqrar bölmədə istehsal olunan məhsulların çeşidi məhduddur və prinsipə yeni məhsul istehsalı demək olar ki, baş vermir. Başqa sözlə, kənd təsərrüfatında yeni texnologiyalar yeni məhsullar istehsalına səbəb olmur və həcmnin artmasına xidmət edir.

Məhz bu xüsusiyyət intensivləşmənin tədqiq olunan mərhələsinin əvvəli və sonunun (baza və yeni variantların) müqayisəsi imkanlarını genişləndirilmiş olur.

İntensivləşmənin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və bu zaman aqrar sahənin xüsusiyyətlərinin zəruri səviyyədə nəzərə alınması üçün ilk növbədə, zamana görə müqayisə şəraiti təmin edilməlidir.

Bu baxımdan xərclərin hesablama ilinə görə müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Deyək ki, sonrakı dövrlərdə (illərdə) həyata keçirilmiş xərclər, müəyyən müddət sərbəst qala və gəlir gətirə bilər.

Müvafiq iqtisadi ədəbiyyatda məlum olduğu kimi əsaslı və cari məsrəflərin konkret vaxta nəzərən hesablanması üçün "gətirilmə" əmsallarından istifadə olunmalıdır. Bu məqsədlə aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$Eg = (1 + Egn)^n,$$

burada: Eg - gətirilmiş əsaslı və cari məsrəflər;

Egn - gətirilmə normativi (aqrar sahədə modernləşdirilməsinin zaman intervalının, xüsusilə keçid dövründə, dəyişkənliyi bu normativə ehtiyatlı yanaşma tələb edir); n - konkret olaraq hesablama və gətirilən illər arasında olan illərin sayıdır.

Hesablama ilinə qədər olan xərcləri konkret illər üzrə gətirmə əmsalına vurmaq lazımdır. Hesablama ilindən sonrakı xərclər isə sözügedən əmsala bölünməlidir. Arayış üçün bildirək ki, hesablama işi kimi adətən yeni texnika və texnologiyanın mənimsənilməsinin nəzərdə tutulan (və ya normativ) müddətinin başa çatdı-

rilmasından sonra başlanan il qəbul edilir.

Kənd təsərrüfatında intensivləşməyə yönəlmiş ayrıca bir tədbirin səmərəliliyinin hesablanmasında növbəti addımlar kimi, aşağıdakılar qeyd olunmalıdır:

- baza və yeni texnikanın növbəlik və illik məhsuldarlığının əsaslandırılması (hesablanması);

- baza və yeni texnika üzrə müşayiətedici qoyuluşlar və məsrəflər də daxil olmaqla əsaslı vəsait qoyuluşların hesablanması.

Kənd təsərrüfatı istehsalat meydanının genişliyi və pərakəndəliyi ilə

fərqlənir. Odur ki, yeni texnikanın tətbiqində daşınma və montaj xərcləri əhəmiyyətli xüsusi çəkiyə malikdir.

Sıradan çıxan (əvəz olunan) istehsal vəsaitlərinin amortizasiya olunmamış hissəsi və texnikanın ətraf mühitə zərərli təsirinin qarşısının alınması xərcləri də xüsusi olaraq nəzərə alınmalıdır.

Yeni texnikanın səmərəliliyinin əsaslandırılmasında hesablama göstəricisi kimi istifadə olunan əsaslı vəsait qoyuluşları (əsas kapitala investisiyalar) yeni texnikanın tətbiqi ilə əlaqədar olan bütün məsrəfləri əhatə edir. Bu zaman məsrəflərin maliyyələşdirilməsi mənbələrinə fərq qoyulmur.

Yeni texnika və texnologiyanın tətbiqi ilə əlaqədar əsaslı vəsait qoyuluşları (X_0) aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarətdir:

$$X_0 = X_q + X_d + X_m + X_n + X_v + X_a + X_e$$

burada: X_q - texnikanın satın-alınma qiyməti; X_d - daşınma məsrəfləri; X_m - montaj məsrəfləri; X_n - texnikanın normal istismarı üçün zəruri olan müşayiətedici əsaslı və istismar məsrəfləri; X_v - dövryyə vasitələrinin həcmnin artırılması məsrəfləri; X_a - silinən əsas vəsaitlərin amortizasiya olunmamış hissəsinin dəyəri (ləğvə-dilmə dəyəri çıxılmaqla); X_e - texnikanın ətraf mühitə zərərli təsirinin qarşısının alınması tədbirlərinə məsrəflər.

Göstərilən düsturun parametrlərinə münasibət reallığa adekvat reaksiya meyarına cavab verməlidir. Məsələn, dövryyə vasitələrinin həcmnin artırılması məsrəfləri (X_v) hesablanarkən deyək ki, həmin vəsaitlərin sərbəstləşməsi halı da nəzərdən qaçırılmamalıdır. Təii ki, bu zaman X_v -nin işarəsi sözügedən düsturda mənfi olacaqdır.

Aqrar sahədə istehsalın intensivləşməsi ilə əlaqədar ayrıca bir tədbirin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsinin sonrakı addımları kimi: baza və yeni texnika (texnologiya) üzrə variantlarda istismar xərclərinin və yeni texnikanın (və ya əsas kapitala investisiyaların) əsas iqtisadi səmərəlilik göstəricilərinin hesablamasını qeyd etməliyik.

Baza və yeni texnika (texnologiya) variantları üzrə istismar xərcləri məhsul vahidi və ya məhsul buraxılışının illik həcmi üzrə hesablana bilər. Əsas kapitala investisiyaların səmərəliliyi isə yeni obyektin texniki vasitələr kompleksinin layihələndirilməsi və tətbiqinin hər bir mərhələsində hesablanmalıdır.

Aqrar istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri sırasında, artıq qeyd edildiyi kimi yeni texnika və texnologiya tətbiqi xüsusi yer tutur. Bu istiqamətin iqtisadi məqsədə uyğunluğu, daha dəqiq desək, əsas kapitala investisiyaların səmərəliliyi həm ümumi, həm də müqayisəli yanaşmada qiymətləndirilə bilər.

İstehsalın intensivləşməsinə yönəlmiş vəsait qoyuluşlarının ümumi səmərəliliyi göstəricisi kimi mənfəətin həmin vəsaitlərə nisbəti istifadə olunur. Təbii ki, təhlilə bu ümumiləşdirici göstərici ilə yanaşı əmək məhsuldarlığı, fond verimi, material tutumu göstəriciləri də cəlb edilməlidir.

Yeni növ texnikanın tətbiqinə vəsait qoyuluşlarının müqayisəli səmərəliliyinin hesablanması əsas kapitala investisiyaların istifadəsində çoxvariantlı yanaşmanı reallaşdırmağa, o cümlədən alternativləri qiymətləndirməyə imkan verir. Başqa sözlə, səmərəlilik hesablanarkən yeni texnika tətbiqi variantları və baza variantının müqayisəsi həyata keçirilir. Daha qənaətcil (əlverişli) variantın müəyyən edilməsi üçün hər bir variant üzrə hesablanmış gətirilmiş məsrəflərin minimumu tapılır. Minimuma uyğun variantla üstünlük verilir.

Gətirilmiş məsrəflər (GM) adətən, belə hesablanır:

$$GM = MD + \Theta N * \Theta K$$

burada: MD - məhsulun maya dəyəri; ΘN - əsas kapitala investisiyaların səmərəliliyinin normativ əmsalı; ΘK - istehsal fondlarına intensiyalar;

İstehsalın intensivləşməsi təbii ki, aqrar sahənin bütövlükdə və sinxron şəkildə əhatə etmir. Odur ki, gətirilmiş məsrəflərin hesablanmasında iştirak edən göstəricilər hər bir məhsul və məcmu buraxılış üzrə müəyyənləşdirilməlidir.

Əsas kapitala investisiyaların səmərəliliyinin normativ əmsalı adətən 0,12 və ya 0,15 qiyməti alır. Başqa sözlə, həmin investisiyaların ödəmə müddəti müvafiq olaraq 8 və ya 7 il qəbul edilir.

Rəqəbat qabiliyyətinin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi indiki dövrdə aqrar sahədə əsas kapitala investisiyaların ödəmə müddəti artıqca, digər göstəricilərin səviyyəsindən asılı olmayaraq texniki vəsaitlər kompleksinin tətbiqinin səmərəliliyi şübhə altına düşür.

İnflyasiya keçid iqtisadiyyatı üçün az-çox xarakterik olan proses kimi intensivləşməyə və onun iqtisadi-ekoloji səmərəliliyinə təsirsiz qalmır. Maddi istehsal ehtiyatlarının və əsas vəsaitlərə aid obyektlərin qiymət səviyyəsindəki tərəddüdlərin inflyasiya prosesləri ilə əlaqədar olmadığını söyləmək çətindir. Lakin belə yanşmalar və onların əsaslandırılmasına cəhdlər də vardır.

"Bəzi nəşrlərdə investisiyaların ödəmə müddəti göstəricisinin xarakteristikası zamanı informasiya prosesləri və əlaqədar olaraq kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsi zamanı istifadə edilən maddi-istehsal ehtiyatlarının və əsas vəsait obyektlərinin qiymət səviyyəsindəki tərəddüdləri nəzərə alan hesablama sxemi təqdim olunur. Zənimizcə, bunu etmək lazım deyil. Birincisi,

ona görə ki, informasiya səviyyəsini kifayət qədər böyük zaman kəsiyində (kapital qoyuluşları ilə əlaqədar hallarda söhbət 5-8 ildən gedir) hesablamaq praktiki cəhətdən qeyri-mümkündür. Bununla belə, təshihdən imtina etməyin başlıca səbəbi başqadır - informasiya səviyyəsi, bir qayda olaraq, hansısa bir sahəyə və ya fəaliyyət dairəsinə təsir etmir, bütün xalq təsərrüfatı üçün xarakterik olan hadisəyə çevrilir. Bu isə o deməkdir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları qiymətlərinin səviyyəsi kapital qoyuluşları zamanı satın-alınan maddi-istehsal ehtiyatları və dövrüyyədən kənar aktivlərlə təqribən eyni tempdə artacaqdır. Müəyyən dövrlər üçün xarakterik olan qiymət dispariteti (özü də kənd təsərrüfatı istehsalının xeyrinə olmayan) böyük zaman kəsiyində tarazlaşır". (91, s.149-150)

Əvvəlcə, onu deyək ki, bu mülahizədə ziddiyyət vardır. Belə ki, bir tərəfdən müvafiq hesablamaların qeyri-mümkünlüyü bildirilsə, digər tərəfdən hesablamalar sayəsində aparılan təshihlərdən imtina etməyin səbəbləri araşdırılır. Qiymət disparitetinə münasibəti də məqbul hesab edə bilmərik. Məsələ ondadır ki, keçid dövründə nə qədər böyük zaman kəsiyi götürülsə də kənd təsərrüfatının zərərinə qiymət disparitetinin aradan qalxacağını söyləmək olmaz.

İntensivləşməyə, xüsusilə yeni texnika tətbiqinə yönəlmiş ayrıca bir tədbirin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə müqayisəli yanaşma zamanı məhsulun maya dəyəri (MD) və istehsal fondlarına investisiyalar (ƏK) üzrə variantlar tutuşdurulmalıdır.

Təsərrüfatçılığın əsas məqsədi az xərclə çox mənfəət əldə etmək üçün keyfiyyətli məhsul istehsal etmək və ya xidmət göstərməkdir. Başqa sözlə yeni texnikanın tətbiqi istehsal edilən məhsulun (xidmətin) maya dəyərinin azalmasına xidmət etməlidir. Əks halda rəqəbatqabiliyyətli aqrar istehsalı təşkil etmək əlavə çətinliklərlə qarşılaşır.

Aqrar sahədə yeni texnikanın gözlənilən və nəzərdə tutulan səmərəliliyi müqayisəli qiymətləndirmə obyekt olmalıdır.

Yeni texnikanın səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricilərə münasibət birmənalı deyildir. Bunu şərtləndirən səbəblər kimi həmin göstəricilərin böyük təcrübi əhəmiyyətini, real mühitin mürəkkəbliyini və tədqiqatçıların öz qarşılarına qoyduğu məqsədlərin müxtəlifliyini qeyd etmək olar.

Kənd təsərrüfatında yeni texnikanın tətbiqinin illik iqtisadi səmərəliliyini əks etdirən göstəricidə (İİS) ekoloji amili gətirilmiş məsrəflərdə nəzərə alınması prinsipcə xüsusi çətinlik törətmir.

$$\text{İİS} = (\text{GM}_1 - \text{GM}_2) \cdot \text{İM} + \text{İK}$$

Burada, GM_1 və GM_2 müvafiq olaraq baza və yeni texnikanın köməyi ilə istehsal olunmuş məhsul vahidinə gətirilmiş məsrəfləri;

İM - yeni texnikanın köməyi ilə hesablama ilində istehsal olunan məhsulun həcmi (natural ifadədə);

İK - yeni texnikanın tətbiqi zamanı illik məhsul is-

tehsal həcmində (keyfiyyətində) baş verən dəyişikliklərdən əldə edilən qənaəti (+) və ya zərəri (-) göstərir.

GM_2 göstəricisinin hesablanması zamanı kənd təsərrüfatı müəssisələrində yeni texnikanın tətbiqi şəraitində ətraf mühitə zərərli təsirlərin aradan qaldırılması üçün məsrəflərin mövcud informasiya sistemində, xüsusilə sənədləşdirilmiş informasiya axınlarında öz əksini, demək olar ki, tapmamışdır. Belə vəziyyəti şərtləndirən səbəblərə-aqrar sahədə yeni texnika və texnologiyanın tətbiqinin geinş miqyas almamasını; informasiya təminatında yeniləşmə sürətinin qənaətbəxş olmamasını; ekoloji məsrəflərin uçotu təcrübəsinin azlığını aid etmək olar.

Yeni texnika tətbiqi digər sahələrdən fərqli olaraq kənd təsərrüfatında məhsulun keyfiyyətində daha az dəyişikliklərlə müşahidə olunur. Bununla belə, həmin dəyişikliklərin nəzərə alınmamaq xüsusilə qiymət dəyişikliklərinin nəzərə alınmasında təhriflərə səbəb ola bilər. Odur ki, yeni texniki (texnoloji) şəraitdə istehsal olunan məhsulun qiymətində baş verən fərqlər onun keyfiyyəti ilə əlaqədardırsa, İK göstəricisinin hesablanması zəruri olur. Məlumdur ki, bu halda hesablama belə aparılmalıdır:

$$\text{İK} = (\text{VQ}_1 - \text{VQ}_2) \times \text{İM}$$

Burada, VQ_1 və VQ_2 - müvafiq olaraq hazır məhsul vahidinin yeni texnika tətbiqinə qədərki və sonrakı qiymətləridir.

İnnovasiyalar digər sahələrdə olduğu kimi kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının artımına xidmət edir. Bu artım fonunda bu və ya digər dərəcədə müəssisədə (sahədə) çalışan işçilərin şərti olaraq sərbəstləşməsi baş verir.

Kənd təsərrüfatında mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma vasitələrinin tətbiqinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün istifadə olunan göstəricilər sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

-məhsul vahidinə elektrik enerjisi, yanacaq və metal sərfi;

-istismarda etibarlılıq;

-xidmət müddəti;

-maşının saatlıq məhsuldarlığında kütlə və gücün xüsusi çəki göstəriciləri və s.

Göründüyü kimi yeni maşın və avadanlıqların tətbiqini səmərəliliyinin hesablanması üçün sadalanan göstəricilər sahə xüsusiyyətlərini, (maşının texniki vasitənin saatlıq məhsuldarlığında kütlə və gücün xüsusi çəki göstəricisi istisna olmaqla) əks etdirmir. Odur ki, aqrar sahədə mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma vasitələrinin tətbiqi səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün istifadə olunan göstəricilər sırasına maşının 1 ton kütləsinin qiyməti, maşın və avadanlığın kütlə və güc nisbəti və s. kimi göstəriciləri də aid etmək məqsəduyğundur.

Sonuncular xüsusilə bitkiçilikdə və bağçılıqda əhəmiyyətlidir. Belə ki, əkin və becərmə işlərində ağır texnikanın çoxsaylı istifadəsi torpağın sıxlaşması və keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur.

Ekosistemdə insanın (işçinin) mövqeyi innovasiyalarla bilavasitə əlaqədardır. Texnogen elementlərin daha çox olduğu mühitdə peşə xəstəlikləri və travmatizmin səviyyəsi yüksəkdir. Aqrar sahədə bu təhlükənin xarakteri texnikanın tətbiqinin miqyası və tempindən bilavasitə asılıdır. Odur ki, kənd təsərrüfatında intensivləşmə qeyri-istehsal məsrəflirinin tərkibində istehsal travmatizmi və peşə xəstəliklərinin nəticələrinin aradan qaldırılmasına məsrəflərin artması işə müşayiət olunur. Həmin məsrəflər mövcud uçot sistemində sənədləşdirilmişdir və aşağıdakı kimi təsnifləşdirilə bilər:

- zərər çəkmiş işçilərin müalicəsinə məsrəflər;
- əlilliyə görə ödəmələr;
- müalicəyə görə ödəmələr;
- sanator-kurort müalicəsinə məsrəflər.

İstehsal travmatizmi və peşə xəstəliklərinin profilaktikasına ayırmaların sənədləşdirilmiş informasiya axınlarında əks olunması metodologiyasında ciddi təkmilləşdirmələrə ehtiyac vardır.

Nəhayət yeni maşın və avadanlığın tətbiqindən əldə edilən faktiki iqtisadi səmərənin müəyyənləşdiril-

məsi qaydasını şərh edək. Qeyd edək ki, burada məhsul vahidinin faktiki maya dəyəri, əsas istehsal fondlarının orta illik faktiki dəyəri, yeni texnika alınmasına yönəldilmiş kreditlər, yeni texnika tətbiqi şəraitində məhsul istehsalının faktiki həcmi kimi göstəricilərdən istifadə edilir.

Haqqında danışılan faktiki iqtisadi səmərə aşağıdakı kimi hesablanı bilər:

$$FS = [(MDF_1 + \sum V_i \cdot IF_i) - (MDF_2 + \sum V_i \cdot IF_i)] \cdot IMF - BK \cdot FK + IK$$

Burada, MDF_1 və MDF_2 - müvafiq olaraq yeni texnika tətbiqindən əvvəl və sonrakı dövrlərdə istehsal edilən məhsul vahidinin faktiki maya dəyəri; $\sum V_i$ - əmlak vergisi; IF_1 və IF_2 - müvafiq olaraq yeni texniki tətbiqindən əvvəl və sonrakı dövrlərdə əsas istehsal vasitələrinin orta illik faktiki dəyəri; IMF - hesablama dövründə yeni texnikanın köməyi ilə istehsal edilmiş məhsulun faktiki həcmi; BK - bank kreditinə görə ödənişin faktiki ölçüsü; FK - yeni texnikanın alınmasına yönəldilmiş kreditin ödənilməmiş hissəsinin ölçüsüdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Маркетинг в АПК. Москва: Колос, 1997-240 с., 2. Серова Е.В. Аграрная экономика. Москва, 1999-480 с. 3. Огневцев С.Б., Фиптиц С.О. Моделирование АПК: теория, методология, практика. М, 2002. -280 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА АГРОТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

З.Р.САЛИМОВА, диссертант
Аз.НИИЭ и ОСХ

Сектор агротуризма в туристической индустрии Сочень разнообразен, и в каждой стране присутствует своя специфика, еще более разнообразны конкретные агротуристические продукты.

Помимо этого существуют похожие на агротуризм, применимые в его рамках система приема туристов. Например, в Великобритании, США, Канаде, Австралии, Новой Зеландии популярны пансионаты, гостевые дома или малые (семейные) гостиницы класса В & В (Bed and Breakfast- ночлег и завтрак) Все чаще такого типа малые гостиничные хозяйства используются в целях отдыха на лоне природы, в сельской местности (а не для бизнес-поездки, как эта форма замысливалась изначально). Однако от агротуризма систему В&В отличает то, что она не предлагает полноценный тур продукт, а лишь обеспечивает сравнительно дешевые средства размещения, не предлагая к тому же акцента на национальную специфику.

Так, в Германии агротуризм рассматривается в рамках так называемый концепции "устойчивого развития" (sustainable development) сельской местности и курируется министерством сельского хозяйства. Здесь концепция агротуризма несет боль-

шую социокультурную нагрузку: сохранение и популяризация традиционного облика деревни. "деревенской философии" традиционных навыков и ремесел, а также экономических аспектов.

В некоторых странах агротуризм экотуризм рассматривается практически как синонимы в рамках одного направления тур индустрии, например, Turismo Rural в Испании или агротуризм на Кипре (дословно в переводе означает, сельский туризм). В других странах сочетание сельского и экологического туризма заложено в один тип пакета туристических услуг (например, в Италии это направление "Природа и Здоровье").

С другой стороны, во многих странах в пакет агротуризма включает охоту, рыбалку и даже ловлю бабочек, то его польза относится к экологическому туризму. Однако в разделе стран Африки, а также Венгрия и Польша в Европе успешно практикуют именно такое сочетание проживания в сельской местности (агротуризма) с охотой и рыбалкой. При ориентации на въездной иностранный туризм такой пакет дает большой экономический эффект.

Если посмотреть на этот рынок с этой точкой зрения, только в США, например, платежеспособ-